

Câteva urme ale organizației de stat slavo-române.

de Silviu Dragomir.

1. In județul Caraș-Severinului există și astăzi patru comune cu nume foarte caracteristic. La nord de Caransebeș găsim *Jupa*, la sud de Făget satul *Jupănești* și la nord de Orșova comuna *Jujalnicul*, care apare, ce-i drept abia în secolul XVIII când administrația austriacă o scrie *Supan*¹⁾ In fine la nord-est de Lugoj e *Jupanu*, o comună, care în sec. XV formă centrul unui district românesc.

In sec. XIV mai există o comună *Supafalva* (1389) în comitatul *Cărașului*²⁾ și în veacul următor alt sat cu același nume *Zsupafalva* (1447) spre sud-est de Timișoara, între comunele aparținătoare cetății *Duboz*.³⁾

Toate aceste nume păstrează amintirea vechei organizații slave cu jupele ca unități teritoriale, cari aveau în frunte un *jupan*. Jupele slave nu aveau întindere mai mare decât valea unui râu, de la care își luau numele, și de regulă centrul lor era într-o cetate unde stetea *jupanul*, conducător de oaste și totodată judecător în procese. *Jireček* crede că *jupanii* erau dintru început bătrâni localnici ai câte unui neam, asistați de adunarea tuturor oamenilor liberi din coprișul unei jupe. Dinastiile sârbești își trăgeau originea din asemenea familii de *jupani*, cari încetul cu încetul dobândiseră o influență mai mare peste jupele învecinate. Instituția *jupelor* și a *jupanilor* cu acest nume de origine necunoscută, este foarte veche. Ea se dezvoltase la Sârbi complet, până în sec. X (*Const. Porfirogen.*) și izbutise a se menține încă până prin veacul XIII, când centralizarea ad-

1) Pesty Fr. *A Szorényi Banság vol. II. Bud. 1878, p. 572.*

2) Csánki D. *Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában* v. II. p. 107

3) Csánki o. c. II. p. 33-34.

ministrației săvârșită de Stefan Nemanja îi dete o lovitură de moarte, așa încât pe la 1400 cuvintele jupa și jupan nu le mai găsim în documentele sârbești. Cei din urmă cari au părăsit instituția aceasta au fost Bosnieci, la cari mai întâlnim jupani până la căderea statului național (sec. XV). În Croația jupa și jupania au avut altă însemnare și cu totul altă dezvoltare.¹⁾

La noi, în afară de numele de localități, arătate în Banat, cuvântul *jupân* mai păstrează amintirea unei instituții, care a dispărut de mult, învinsă de împrejurările politice, cari au dat altă înfățișare organizației noastre vechi. Astfel jupele slave au trebuit să facă loc, și în Banat, scaunelor și districtelor românești și în măsura în care progresă romanizarea Slavilor, voevozii și cnejii români au izbutit să înlăture pe jupanii streini. Dar când, după înghițirea principatului muntean, documentele cancelariei domnești ne prezintă organizarea Curții Voievodului, boerii săi sânt toți jupani, întocmai așa cum erau jupani toți demnitarii Curții regale din vechea Croație de pe timpul Carolingilor ori magnații regilor din Dioclitia în sec. XII.²⁾

În tot cazul originea acestor nume din Banat e mai veche decât secolul XI, când la popoarele slave învecinate instituția jupelor pornește spre declin, iar pe teritoriul ungar se dezvoltă sistemul comitatelor.

Adaugăm că Jireček, în istoria mai nouă a Sârbilor, constată o asemănare suprinzătoare între organizația Curții regale din Croația și între organizația Curții vechiului voevodat muntean. Ca și în Croația găsim și la voevozii munteni un *ban*, care stă la Craiova, cum de altminteri, nu departe, la Severin, steteau banii craiului unguresc. *Vornicul* (dela *dvornik*) și *postelnicul* (dela *postelja*) se numesc așa numai la Curtea regilor croați și a voevozilor noștri. Pe când funcția spatarului (*σπαθάριος*), vistiariului și a comisului (*κόμης*) arată originea lor bizantină, atribuțiile boerilor munteni seamănă mai mult cu ale jupanilor croați din sec. X și XI. În Bizanț, spre pildă, spatarul sau protostratorul erau nobili distinși, dar serviciul de la

1) C. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalt. Serbien in Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften in Wien*, 1912, I. Teil, p. 3 și urm.

2) *Idem*, p. 15.

Curte îl îndeplineau totuși numai sclavii și eunucii, cari erau camerieri, ușieri, paharnici etc. „Instituțiile aceste ale Slavilor de sud și ale Românilor“, încheie Jireček¹⁾ „amintesc mai mult pe demnitarii Curții Longobarzilor și a Francilor, decât ierarhia Curții bizantine“.

2. În Banat, în județele Arad, Hunedoara, Alba de jos, Făgăraș, Gorj, Dolj și Mehedinți găsim comune cu numele de *Ohaba* sau *Ohabuța*. Pesty Frigyes constată pentru vechiul comitat al Carașului 10 localități cu acest nume,²⁾ iar Csánki găsește în evul mediu, numai în comitatul Timișului 7 *Ohabe* și 6 *Ohabuțe*.³⁾ În Județul Aradului sânt cunoscute 2 *Ohabe* și o *Ohabuța*,⁴⁾ iar în al Hunedoarei 10 *Ohabe* și mai multe *Ohabuțe*,⁵⁾ și în fine Marele Dicționar Geografic găsește în cele 3 județe din Oltenia 9 *Ohabe*.

Regretatul nostru învățat I. Bogdan a aratat⁶⁾, că cuvântul *Ohabă* înseamnă scutire, exemptio, immunitas și că formula atât de deasă din documentele noastre slave „da estj na ohabu“, sau „da im sutj vă ohabu“ înseamnă „să-i fie scutire“ sau „să-le fie spre scutire“ și că dacă găsim formula aceasta într'un hrisov de donațiune, atunci noua proprietate eră scutită de dăjdiile către Domn și aveă să treacă de la tată la fiu, cu tot privilegiul ei, dacă mai eră și ocină.

Trebue să remarcăm că această expresie slavo-română nu o găsim decât la noi, întocmai așa precum numele de *Ohaba* și *Ohabuța* nu le întâmpinăm decât numai pe pământ românesc, limitate la un anume teritoriu, partea sudică a Transilvaniei, Banat și Oltenia, unde ele păstrează, fără îndoială amintirea unei organizații de stat, anterioare stăpânirii ungurești, sub care nu s'ar fi putut încetățeni astfel de numiri. Cancelaria ungurească știă să traducă exact cuvântul *Ohabă*, ceea ce o dovedește faptul că *Ohaba* de lângă Streiu se numește la 1440

1) Ibidem.

2) Pesty Fr. *Krassó vármegye tört.* II, vol. Bud. 1884 p. 72 și urm.

3) Csánki D. *Magyarország tört. földrajza* vol. II, la comitatul Timiș, s.v.

4) Márki S. *Arad vármegye monografiája* I, p. 211.

5) Csánki D. o. c. vol. V, la com. Hunedoarei, s. v.

6) *Convorbiri Literare* pe 1906 p. 295—299.

*Szabadfalu*¹⁾ și tot așa Ohaba de lângă Sibiușel la 1439²⁾ În Banat de asemenea se vorbește, la 1369, de două sate „Szabadfalva et aliam Szabadfalva“, cari erau, de sigur, sate ohabnice.³⁾

Numele comunelor *Uric*⁴⁾ și *Uricanu*, din județul Huniedoarei confirmă presupunerile noastre despre originea acestor sate. Dintru început înțelesul cuvântului uric eră „moșie de veci“ sau „moșie ohabnică“, obținută prin donațiune domnească, pentru-ca mai târziu să se numească în chipul acesta însuși hrisovul de donațiune.⁵⁾ Este deci de neînțeles, cum un savant serios ca Melich poate afirma, că Românii imigrând pe teritoriu unguresc au adus și cuvântul „Ohaba“ numind cu el satele românești donate de regi unor nobili unguri.⁶⁾ Dacă instituția ohabelor ar fi fost adusă din Peninsula balcanică, ea nu ar fi rămas mărginită pe un teritoriu atât de restrâns, ci s'ar fi întins, deodată cu imigrarea elementului românesc, în toate părțile, deci în nordul Transilvaniei, ca și mai pe urmă, în Moldova, unde cancelaria domnească, nici pe timpul lui Ștefan cel Mare, nici mai târziu, nu cunoaște această instituție.

3. E posibil, ca această veche organizație de stat slavoromân să ne fi lăsat moștenire și alte instituții, originea cărora abia dacă o mai putem distinge. Mă gândesc la *jitari* (žitobucate) și *gornucu* (gora pădure, deal) din satele ardelenene, cari au păstrat acest nume slav sub îndelungata stăpânire ungurească, sau la *voinicū* și *slobodnicū* de pe vremuri. Dar e sigur că din epoca aceasta datează *instituția craincilor*, pe care o găsim în ținuturile vestice ale Transilvaniei până în sec. XV“.

Glosariul lui Bartal⁷⁾ ne dă următoarea explicație asupra acestui cuvânt: „Krajnik (a slav. Kraj: districtus) judex nobilium, szolgabiró Pesty. Ször. II. 111“.

1) Csánki o. c. p. 117 și 134.

2) Ibidem

3) Ortway T. *Oklevelek Temesmegye és Tem sváros történetéhez*, p. 109.

4) Csánki o. c. vol V. p 120 Poss Wryk (1473. 1476, 1519). Possessio Playsor alio nomine Erwk (1478) Poss. Vrik (1498). Poss Ewryk (1515), Poss Wryk (1518)

5) I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare* II, p 609-

6) Századok 1907 p 330 și Cf. Karácsonyi în Századok 1908 p 94

7) Bartal A: *A magyarországi latinság szótára*.

Mărturiile istorice sânt destul de precise pentru a explica însemnătatea instituției crainicilor.

Cea dintâiu mărturie care vorbește despre crainici datează de la finea secolului XIV. Într'un document din anul 1387 se amintesc crainicii din districtul Hațegului, de pe valea Streiului, din Hunedoara, de pe teritoriul comitatului și din Dobra. ¹⁾ Alt document din 1434 ne dă indicații mai clare despre crainicii din Dobra. În acest an toți nobilii și cnejii, poporenii și iobagii din districtul Dobrei s'au prezentat la voievodul Ardealului Ladislau Csáki, rugându-l să le mențină și aprobe libertățile și obiceiurile dobândite și aprobate de răposatul voievod transilvănean Nicolae Csáki. Voievodul Ladislau ținând seamă de interesele acestei proprietăți regale, de credința și de serviciile lor, le asigură următoarele libertăți: 1. Să rămână în toate libertățile obținute de la răposatul voievod Nicolae Csáki și oficianții voievozilor ardeleni să nu aibă dreptul a exclude de la ele pe nimeni dintre ei. 2. Nici oamenii oficianților și cu ei nici *crainicul* să n'aibă dreptul a merge la casele lor pentru vreun birșag, decât numai după ce se va fi desbătut cauza, pe calea legii (ordine iudiciaria) la scaunul lor ori după ce se va fi desbătut și judecat definitiv la scaunele din Deva și Hațeg (sedes Deva et Haczok). Dar chiar și după încheierea aceasta a cauzei, oamenii oficianților să nu pornească asupra casei lor, și nici *crainicul* cu ei, pentru ca să-i păgubească, ci dacă cei pedepsiți refuză a plăti oficianților birșagul, înșiși cnejii și nobilii din district (comprovincialis) să trimită pe *crainicul* la casa celui pedepsit, pentru a despăgubi pe oficianți din averea aceluia. Excepțiune formează însă cei pedepsiți pentru crime mai mari, cum sânt furtul, jaful sau incendiul, deoarece ce atât persoana, cât și avutul acestora aparțin cu tot dreptul oficianților. 6. Oficianții vor fi datori să primească, an de an, din fiecare chinezat, carul de fân, ce-l va primi prin acord un trimș al oficianților și *crainicul ales de district*. 7. La sf. Nicolae oficianții să se mulțumească cu porcul din fiecare chinezat, pe care-l vor

1) Csáki o. c. V, p. 36 n. 1 „Nos iudices, iurati et universi hospites, kenezis nec non *Kalaynuk* de districtu Hathzak, de fluvio Strig, de Hunyad, de varmágye et de Jwfiv“.

prezentă de o parte oficianții, iar de alta, patru oameni cinstiți aleși de district ¹⁾

. Din textul acestui document se vede clar ce eră crainicul din Dobra: un funcționar ales de district, a cărui atribuție de căpetenie o constituia dreptul să culeagă birșagurile dictate de către scaunele de judecată. Tot el făcea pe mijlocitorul între oficianții regelui și oamenii din district, apărând interesele acestor din urmă.

Intre anii 1391—1396 se amintește în Maramurăș o comună *Karaynokfalva*, care astăzi se cheamă românește *Crainicovo* (ung. Mihálka). Tot aici găsim la 1389 un sat *Karaynokháza*.²⁾

Intr'un document din anul 1402 episcopul latin din Oradea-Mare regulează situația Românilor din districtul (provincia) Beiușului. După-ce precizează drepturile chinezilor, cari stau sub un voevod din Beiuș, vorbește și de modalitatea cu care au să se culeagă birșagurile dictate de scaunul de judecată al cneșilor și aprobate de curtea episcopiască din Oradea. Execuția nu se poate face, decât la 15 zile după pronunțarea sentinței, de către voevod sau de către oficiantul districtului, care se numește *crainic* (*Vaida et officialis provinciae illae, qui aliter krajnik appellatur*).³⁾ În mod categoric se oprește execuția făcută în alt chip (*Nec unquam ipsi castellani aut vicecastellani huius modi birsagia suis propriis manibus, potestate et auctoritate aliter, nisi per medium dictorum Vaidae et Krainik exigendi, habeant facultatem*).³⁾

Cam aceeași atribuție o aveau în sec. XVI și crainicii din nordul Ardealului, din Sălașiu, Sătmar și comitatele învecinate⁴⁾. Voievodul fiecărui district (*processus*) avea lângă sine un *crainic*, care eră un oficiant însărcinat să culeagă darea anuală și să îndeplinească anume servicii pe lângă scaunul de judecată, cum îl arată urbariile păstrate din acea epocă.

În Banat îi găsim pe *crainici* relativ târziu, abia în veacul

1) Csánki V, p. 62—63. La 1481 se menționează crainicul din jurul Devei împreună cu cheneșii și ceilalți locuitori. V. Hurmuzaki II, 2 p. 270.

2) Csánki II, p. 449.

3) Bunyitai V : *A váradi püspökség* II. 301—302.

4) Takács Z.: *Rajzok a török világból*, Budapest 1916 II p. 322—23. În ținutul Bistriței se amintesc la începutul sec. XVIII v. N. Iorga, *Docum. Bistriței* II. p. 108

XVI. La 1544 Petru Petrovici adresează o poruncă către cneji și crainicii din comitatul Severinului¹⁾ Între 1514—16 aproape de Marginea se amintește un sat Crainicești, în posesia marchizului de Brandenburg²⁾ În același ținut, pe malul stâng al Murășului, apare la 1597 ca martor la delimitarea unei moșii „crainicul“ Syfko Stoici, (în comuna Zăbalți)³⁾

Pentru-ca să arătăm întinderea geografică neîntreruptă a acestei insti uții, în partea vestică a teritorului etnic românesc, mai amintesc, că și în județul Aradului întâlnim urmele ei probabile în numele de familie Crainic de prin câteva sate.⁴⁾

Instituția crainicilor pe deplin dezvoltată o găsim începând cu sec. XV în Polonia. Crainicii de aici apar ca adevărați șefi de districte, așezați în fruntea cnejilor și înzestrați cu anume drepturi administrative și judecătorești. Cei mai mulți stau pe proprietățile regale, dar îi găsim, deși în număr mai mic, și pe proprietățile nobililor poloni. În Galiția, unde există un mare număr de sate colonizate după dreptul românesc, cunoaștem spre pildă, pe pământul regal, încă din secolul XV, pe crainiciul din starostia Sanok (krajnik omnium villarum iuris valachici capitaneatus Sanocensis). În starostia Přemysl erau trei craine (krajina, căci așa se numea districtul în fruntea căruia stetea crainicul) cea din Brilince, cea din Korosno și cea din Ustrzyki. În starostia Sambor, la 1568, erau două craine, una pe Nistru cu 24 sate și cealaltă pe Stryj cu 27 sate. Cât privește crainele și crainicii de pe proprietățile nobililor amintim, că Petru Kmita posedă, în starostia Sanok, câteva sate (sec. 16) cari aparțineau la două craine, la cea din Subieńsko (Zwiniaca și Rovień) și la cea din Olszanica (Boberka și Ternowa).⁵⁾

Iată cum descrie, în sec. XVI, un „lustrator“ instituția crainicilor: „Fiecare *Crajina* își are crainicul ei, de care au să asculte cneji și fiecare sat are câte nu cnez căruia îi sânt supuși țărani și care trebuie să supravegheze ordinea. De două ori pe an se adună într'un loc toți oamenii din satele acelea (hromada);

1) Pesty Fr. *A szorényi bánság* II. p. 111.

2) Pesty Fr. *Krassó vm. tört.* II. 1. p. 256.

3) Pesty o. c. p. 287.

4) Márki o. c. vol. I. p. 320 Cf. registrul.

5) Dr. K. Kadlec. *Valaši a valašske právo*, Praga 1916 pp. 378 și 380.

o adunare se ține la sf Petru și se numește de primăvară, cealaltă la Sf Martin, de toamnă, acolo aduc cnejii dobânzile (czynsze) și plățile (davky) de la oameni, acolo se fac judecățile, se măsoară și adună pedepsele judecătorești: Crainicii au pentru slujba lor, de la fiecare om, care ține oi, câte un burduf de bînză. Pe crainic îl numesc starostii dintre cneji . . .¹⁾

∕ În linii generale se poate vedea din această descriere în ce anume consista funcțiunea crainicului în Polonia. Numele de către staroste dintre cneji crainic (deci nu ales) el avea să ușureze administrarea economică a proprietății regale sau particulare. Deci crainicul strângea, cu prilejul celor două adunări, dobânzile și plățile aduse de cneji. La asemenea adunări anuale ținea crainicul împreună cu cnejii din craină așa zisele judecăți românești sub președinția unor funcționari orășanești, apoi împreună cu organele alese ale judecătorei, av a să execute sentințele date contra cnejilor. În fine, ca organ polițienesc crainicul avea să urmărească pe răufăcătorii din toată craina pentru a-i da pe mâna judecătorei penale.²⁾

Dacă comparăm instituția crainicilor din Polonia cu a crainicilor pe cari i-am arătat în mai multe ținuturi din Transilvania, vom găsi, că ea este aceeași, de o parte și de alta, fiindte cu unele deosebiri, produse de împrejurările istorice și locale, a at de variate. Reținem în deosebi cea ce e caracteristic crainicii din toate părțile sânt legați, cu funcția lor, de scaunul de judecată. O i ei înșiși fac judecăt și o cxeută (ca în Polonia) ori servesc ca organe auxiliare la aducerea și executarea sentinței (ca în Hunedoara, Bihor și în nordul Transilvaniei). În schimb încă găsim și unele deosebiri, din re cari mai ales una are o deosebită importanță faptul, că crainicii din Polonia sânt înzestrați și cu atribuți administrative; ei înlocuesc pe vcevozii români din Transilvania, a căror acivitate e bine cunoscută în Bihor la începutu secolul XV, iar în județele din nordul Transilvaniei, până în veacul XVIII. >

Ceea-ce ne interesează, în cadrul articolului de față, e să stabilim originea și vechimea acestei instituții. Intinderea geogra-

1) Kadlec o. c p. 332.

2) Kadlec o. c. p. 380.

fică a crainicilor dovedește că obârșia lor trebuie căutată la nordul teritoriului etnic românesc, acolo, unde prin atingerea cu elementul malo-ruș, a putut iniția această instituție în organizația noastră veche. Dar ceea ce privește timpul când s'a împrumutat ea, nu se poate fixa decât cu oarecare aproximație din pricină că informațiile pe cari le avem cu privire la imigrarea Rutenilor în Ungaria de nord nu sânt nici ele precise. Unii scriitori mai noi cred că aceste imigrări au început abia în jumătatea a doua a secolului XIII, deși mici co'onii de Ruteni vor fi existat și mai înainte.¹⁾ Părerea aceasta e întemeiată însă pe o presupunere eronată; că teritoriul muntos din nordul Ungariei, până la ocuparea lui de către Ruteni, ar fi fost pustiu și nelocuit. E sigur însă, că acest teritoriu n'a fost deșert, ceea-ce o dovedește vechea penetrațiune (sec. 12) a Românilor în Galiția vestică și Polonia, care a plecat tocmai de pe acest teritoriu. De fapt până târziu în secolul XV se poate observa un curent, care duce populația românească de pe panta sudică a Carpaților nordici în Galiția, câtă vreme cea ruteană din ținutul Haliciului se coboară în Ungaria nordică. Așa se va fi petrecut lucrul acesta și înainte de a-și întinde Ungurii stăpânirea peste aceste teritorii.

— Faptul, că găsim instituția Crainicilor în jum. II a sec. 14 deja în sudul Murășului și totuși mai târziu rămâne limitată la un anume teritoriu pare a vorbi pentru un împrumut mai vechiu, într'o epocă, în care, părțile nordice ale Ardealului cu Bihorul și cu regiunile muntoase până la Murăș, aparțeau unei formațiuni de stat slavo-român. De aici instituția crainicilor s'a putut întinde ceva mai târziu și asupra Banatului, unde, până în sec. XV, știm că există o organizație puternică a districtelor românești.

4 Săpăturile făcute în Banat și în părțile Cișanei dovedesc, că teritoriul acesta a fost locuit fără întrerupere, dela colonizația română încoace. // Într'advâr, Banatul a fost, până la invaziunea ungurească, poarta Europei centrale, pe unde trecea drumul barbarilor spre apus. Două mari imperii, al Hunilor și al Avarilor, și-au fixat reședința chiar pe teritoriul dintre apele Du-

1) Hodinka A. A munkácsj gor. kath. puspokseg torténete, Budapest 1910. pp. 22—24, 71 și urm.

nării, Tisei, Murășului și a Crișurilor și tot aici a fost și vadul dunărean al unei părți din Slavii cari au trecut în Peninsula balcanică.

Castelele și cetățile romane, ruinate de năvălitori, pe acest teritoriu, au fost înlocuite de barbări prin fortificațiile lor cu mult mai simple și mai puțin durabile, dar mai corespunzătoare tacticei militare, cu care se ataca și se apărau atunci astfel de opere. În loc de ziduri groase și înalte, clădite pe un loc înalțat, Slavii construiau cetăți de pământ, ridicând valuri întărite și săpând șanțuri adânci, cu cari își împrejmuiau așezările, pentru a le scuti de suprinderea dușmanului. Spațiul din lăuntru astfel îngădit, cuprindea câte odată chiar și o populație mai numeroasă cu vitele ei. Slavii le numeau grad-urii și le construiau nu departe de cursul râurilor, pentru a avea la îndemână apa cu care să umple șanțurile.¹⁾

În Banat găsim numeroase urme de cetăți de pământ. Așa, spre pildă, în valea Carașului, lângă satul Duplai, se văd clar pe o ridicătură în formă de triunghi neregulat urmele unei cetăți de pământ. Poporul îi zice acestui loc și astăzi „la cetate“. Pe valea aceleiași râu mai sânt astfel de cetăți la Oreșat și Grebenaț. Pe malul Timișului e situată *cetatea* de la Drăgșina și apoi cea de la Secaș și Obad. Lângă Begheiu: Buna și Gladna și încă o cetate de pământ în hotarul Ictarului și al Girodului. Pe valea Pogănișului găsim astfel de *cetăți* la Berendia și la Sacoș, iar pe Nirău la Seciani, St. Andreu, Mașloc și în fine lângă Murăș la Alioș și Szépfalu. Un sistem întreg de astfel de cetăți se întinde și peste Murăș și încinge munții Bihorului,²⁾ așa însă că cetățile de pământ se găsesc totdeauna spre est de vechiul „limes dacicus.“

Acest sistem de apărare, care nu e de origine slavă, ci mult mai veche, dar pe care l-au întrebuințat mai ales Slavii, pare să fi avut mai mult decât o importanță locală și anume menirea de-a apăra o organizație de stat situată la est de linia cetăților de pământ.

Ca termeni tehnici în legătură cu astfel de fortificații servesc, pe lângă *grad*, *ograda* și *ogradena* și cuvintele *greben*

1) Borovszky S. *A honfoglalás története* Bud 1894 p. 54 și urm.

2) Ibidem.

(după Miklosich pecten, nsl. scopuluș serb. promontorium)¹⁾ *iama(-fovea)* și *iar, iara(-șanț)*. Reminiscentă a acestui soi de apărare sânt și gardurile trase împrejurul unor sate din Bihor și de pe Murăș, cu porți mobile la gura satului ori chiar și ogrăzile și curțile țărănilor noștri, cari păstrează tipul de fortificație descris mai sus

5. Dar cetățile de pământ așezate la granița vestică, pentru a prinde și paraliza cel dintâiu atac al dușmanului nu erau în stare să apere singure țara și populația. În afară de aceste cetăți, după obiceiul vremii, se construiau și alte fortificații. Pădurile, atunci mult mai dese și întinse, se imbiau dela sine pentru a împiedeca pătrunderea dușmanului, dacă se închideau drumurile cari treceau prin ele. De aceea oamenii se sileau să construiască în deschizături de pădure ori în strâmtoni de pasuri stavile artificiale, corespunzătoare terenului: șanțuri adanci și garduri tari, valuri de pământ ori iazuri construite din piatră și lemn. Astfel de întărituri se numesc în limba documentelor latine medievale *indagnes*, nemțește *Hagen* sau *Gehage*, iar ungurește *gyepü*²⁾. La Celi ele se numeau *preseka* (succisio silvae quod presceca dicitur)³⁾ iar la Poloni⁴⁾ *oseka* (osecones et firmitates)⁵⁾

În limba română termenul tehnic corespunzător a fost cuvântul *prisacă*. din vechiul slav *prisêka*⁶⁾ (*sêk-secare prisêkati* ἐπιτέμνειν incidere), care cuvânt s'a păstrat atât în limba vie, cât și în toponimie⁷⁾. Astăzi *prisaca* are mai multe înțelesuri: 1. pă-

1) V Dolgozatok 1912. p. 108 și 109. Un deal din jurul cetății Moigrad se numește și astăzi „Dealul Grebenului“, un alt punct de acolo se numește „grebin“.

2) Tagányi K. în *Magyar Nyelv*. IX vol. (1903) p. 97, 145, 201 și 254 în articolul *Gyepü és gyepelve*.

3) Dr H Jireček, *Prove*, Praga 1904 p. 20, 93, 216—223, 289 și 352.

4) I Pervloff, *Slavjane ih vzaimnyja otnoșanija i svjazi* Varșovia 1886 I 158, 159. Amândoi citați de Tagányi.

5) Sârbii deasemenea aveau un val de apărare la graniță (trap srpski) menționat în 1300, la granița macedoneană. C. Jireček *o. c.* p. 4.

6) Invățul ungar Asbóth O. (*Nyelvtudomány* I p. 208) credeă, că cuvântul românesc e format din vsl. *presêka*. Tot așa și Tikin (*Rom. Deutsches Worterbuch* Lief. 20). Dar atât înțelesul cuvântului din vechea slavă (*presêkati* dissecare, *prisêkati* incidere), cât și forma sa aproape generală în limba noastră mă fac să îl deriv din vsl *prisêka*

7) Marele dicționar geografic al României cunoaște, în toate părțile țării foarte numeroase numiri formate din acest cuvânt.

dure tăiată,¹⁾ loc curățit din coedru, pădure din anul prim curățită,²⁾ 2. un gard, împrejmuitură lată, formată prin îngrămădire de lemne și gunoiete, paie etc., răzimată mai ales pe răchiti,³⁾ și 3. stupină, locul unde se țin stupii vara.⁴⁾ E mai pre sus de orice îndoială, că cele două înțelesuri dintâiu ale cuvântului păstrează încă noțiunea vechilor prisăci, cel puțin într-o parte a Transilvaniei, unde ele au fost cunoscute odinioară, pe când dincolo de Carpați, în Moldova și Muntenia, „prisaca“ a evoluat, generalizându-se cu înțelesul de stupină.⁵⁾

Prisecile vechi steteau în legătură neîntreruptă unele cu altele și formau un veritabil brâu de apărare, străpuns numai unde era trebuință să treacă drumurile de comunicație. Aceste puncte se numeau porți (porta regni) și erau întărite și păzite foarte bine. Câte odată, pentru siguranța mai deplină, se construiau câte trei porți după olaltă. Expresii ca „Poarta de fer“ arată puterea de rezistență ce li-se atribuia. La Cehi ele se numea *brana*, iar la Poloni *brona*.⁶⁾

Paza prisăcilor și a porților era data unor oameni liberi, cari în latinește se numeau *speculatores* sau *exploratores*, în slavonește *straže* (straža, custodia) iar în ungurește *őr*, *orok*.⁷⁾ Câteva nume de localitate mai păstrează și astăzi amintirea lor.

Ca termeni tehnici în legătură cu construcția și a lor mai însemnăm cuvintele slave *rov*⁸⁾ (*rov*=fovea, sepulcrum), *rovište*, *revište*, *reva*, *recia*,) *obrova*, *ia'nnik*, *prekopa*, *iaz*, cari toate în-

1) Dicționarul A. R. (în f. s.).

2) G. Alexici în *Nyelvtudom'ny* I, 03, din Maramuraș.

3) Dicționarul A. R. (în f. s. din m. Z. ra, jud. Bistrița).

4) Dicționarul A. R. (în fise).

5) Intocmai ca și cuvântul românesc *pasika*, după Želechovskij. 1. ausgehauene, ausgerodete Waldpartie für den Akerbau. 2. Umhegter Weidenplatz 3. Bienengarten, Bienenhof

6) Tagányi o. c. p. 103.

7) La Cehi c. *od-onas* (c. d. s. confinii), serviciul de paza *straza*, iar la Poloni *stroza* (custodia strasa).

8) După Jireček, în bulg. *rovina* înseamnă Erdspalt, Wasserriss, Wassergraben, în *Archiv f. slav. Phil.* XIV. p. 269.

9) Despre comit. *Rece* sau *Rožca* la Csánki D. *Korösm. a XV. században* p. 17-19. și la Tagányi o. c. p. 256

seamnă „șanț, groapă“, în cazul nostru, prisacă înșanțuită. Pe când urmele cetăților de pământ au dispărut aproape de tot din toponimie, prisăcile s'au menținut timp mai îndelungat, deoarece-ce sistemul lor de apărare a fost împrumutat și păstrat de Unguri, până prin secolii XIV și XV. În 1478, voievodul Gereb dispune locuitorilor din Cernavoda, Săcel și Orlat să grăbească fiecare la astuparea drumurilor (ad insectionem viarum) și la paza lor. (ut adventui inimicorum eaedem viae minus pateant)) Că și Românii din Principate cunoșteau acest metod de apărare o dovedesc luptele ce le-au dat cu Ungurii sub regii angevini,²⁾ supt Sigismund³⁾ și supt Matia.⁴⁾

Dar linia prisăcilor vechi se poate stabili cu oarecare aproximație, la granița apuseană a teritoriului românesc din Transilvania⁵⁾. În valea Borșei (Maramurăș) comuna Bronjka ne face sa bănuim existența unei prisăci, care în acest punct va fi avut o poartă apărată de cetatea, care într'adevăr se chiamă „Baranca“. Dar c l mai de căpetenie pas al nordvestului Transilvaniei eră la Meseș, pe unde trece o șosea romană, în punctul, unde și Anonymus⁶⁾ știe de „Poarta Meseșului“. Ceva mai jos, la Șimleul Silvaniei, un deal se ume te⁷⁾ și astăzi „Örle gy“, iar între Șimle și Ză au găsim comuna Recea) Pe va ea Crișului Repede există un sat,

Tasányi art. cit. 10 n

2) Croni lui Kukullei Janos c p X X, și XXXVIII

3) Regele Sigismund spu e î t' un document din anul 1408 Myrcha e i m Va o a . . . ta m u . . . i triumpho ver us r num nostrum Hungaria r meantibu , n pibus Pazara di tis, *strictissimis ind ginibus* concus et obdurat multitudine Vala horum . . . exercitum no trum circumded t“ P ty z r. *nság I*, p 270

4) După nf c. IV, lib. I, regele Matia a gasit în 1467 pasurile Oituzului și Ghime, ulu a up te cu mne tarate și pline cu oameni înarmați.

5) Is oricul Kará so y I. s'a o upat m ^ âiu cu problema aceasta în *Kathol. Szemle* pe 18 6 n aricolul *Erdély es a honfoglalás*, și apoi în *A Székelyek e ed te*, nai pe urmă în *Szazadok* 1901 p. 1059 și urm și *Erdelyi Muzeum* pe 1915

6) Mane autem facto Zobolsu, Thorn et Tuhutum into consilio constituerunt, ut meta regni ducis Arpad esset in porta Mezesina. Tunc incolae terrae iussu eorum portas lapideas edificant et clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt Cap. 22,

7) Karácsnyí art. cit.

8) Csánky D. o, c. v. I. Rewchew (1359 și 1449)

căruia i-se zice *Hotar* și tot pe valea acestui râu e trecătoarea „Baranea“, cu un vârf de deal numit „Culmea Bărănu“. Aici se întinde, în fine, și pădurea regală, Királyerdő, care și-a căpătat numele pe timpul când formă hotarul Țării ungurești și când toate confiniile erau în proprietatea regelui unguresc, care singur era în drept să dispună peste prisăcile ungurești.¹⁾ „Culmea Craiului“ situată în aceeași pădure regală, ca și „Coasta Craiului“ și „Dealul Craiului“ serveau deci același interes al regelui ungar.

Pe valea Crișului Negru găsim și azi comuna Prisaca, numită ungurește Gyapjupataka. În hotarul Feneșului este 1 Valea Prisăcii și 2. dealul Prisăcii.²⁾ Printr'un document istoric din anul 1294 este dealtminteri atestată existența prisăcilor păzite, în această vale, de Unguri și Români.³⁾

La sud de munții Bihorului avem satul Prisaca lângă Zimbru și încă o Prisacă, între Aciu și Groși. Valea Murășului a fost apărată în deosebite locuri, poate la marginea șirului de munți, la Șoimuș și la Șiria, mai târziu la Zam, cărei localitate i-se zicea, la 1323, în ungurește, Kapu „poartă“.⁴⁾ Într'o epocă ce pare a fi mai veche decât venirea Ungurilor, defileul de la Branișca, în fața Devei, unde valea Murășului nu are nici măcar lărgimea unui kilometru, va fi servit de asemenea de poartă a țării.

În Banat văile Timișului și a Cărașului par să fi fost întărite cu prisăci. Pe malul stâng al Timișului există încă satul Prisaca, despre care cancelaria ungurească dă, la 1496, explicația următoare⁵⁾: „Gyepu alio nomine Prezaka“. Ceva mai la vale e Găvoșdia, care stăpânește intrarea în valea Bistrei, în care găsim o *Poartă de fer*, cu mult mai redusă în importanță, decât adevărata Poartă de fer. Pădurea din valea Bârzavei se numea⁶⁾ la 1323 „silva regia custodialis“ și, în fine, nume de

1) Tagányi și Karácsonyi *art. cit*

2) Györffy *o. c* p 19.

3) *Monumenta Hung, Hist. Okmánytárák* 18. p. 153.

4) *Karácsonyi art. cit. Századok* 1901 p. 1053.

5) Csánki *o. c.* II. com. Timiș s. v.

6) *Karácsonyi art. cit.*

localități ca Bran(falva),¹⁾ Baranca,²⁾ Straja,³⁾ Jamul, Grebenăț, anterioare imigrării în Banat a Sârbilor, indică anume puncte din prisăcile vechi.

Concluzia. Rezultatul acestor cercetări, unele nouă, altele făcute și de câțiva învățați streini, cari însă preferă a susține ipoteze imposibile⁴⁾, în loc de a recunoaște adevărul simplu, nu pot să dea încă indicații sigure despre amănuntele comunității de stat slavo-române. Totuși ne este permis a încerca unele precizări, pe cari cu altă ocazie le vom întregi, pentru a pune o concluzie probabilă

1. Amintirea jupelor, pe care a păstrat-o populația românească din Banat, dovedește existența în acest ținut a unei comunități de stat slavo-român. Constatările lui Jireček ne îndreptătesc a presupune, că o astfel de organizație de stat a existat cel puțin în veacul IX.

2 Existența Ohabelor numai în Banat și în partea sudică a Transilvaniei pare a arăta întinderea geografică a acestei organizații de stat, iar lipsa ohabelor în Peninsula balcanică exclude presupunerea că Românii ar fi adus de acolo instituția dreptului ohabnic.

3. Presupunerea din urmă o înlătură și existența instituției crainicilor, limitată la o anume parte a pământului românesc. Dar am văzut, că patria acestei instituții e nord-vestul Transilvaniei, din Maramurăș și județele nordice, peste Bihor, până în apa Murășului, ceea ce ne face să presupunem, pe acest teritoriu, o altă formațiune de stat slavo-român.

4. În fine *cetățile* de pământ și amintirea prisăcilor, par a indica liniile granițelor noastre de vest într'o epocă mult mai veche decât năvălirea Ungurilor.

1) Csánki o. c. II. p. 30

[Nu poate fi întâmplător că din complexul de sate în SE Transilvaniei numit *Bran*, tocmai comuna în care se găsește castelul teuton care stăpâneă trecătoarea spre Câmpulung, se numește *Poarta*. Satul vecin e *Predealul* < și *predel* „granița“ *Conv, lit* 38, 468. Nu știm, dacă în numirea muntelui *Piatra Craiului* sau *Piatra lui Craiu*, cum îi zic Brănenii, avem să vedem *craiu* „rege“ precum reiese din traducerea nemtească *Königstein*, sau *crai* „margine“. S P]

2) *Temes vm. Monografia* de Borovszki S p 252, pe timpul Arpadinilor se numesc numai 30 de localități, între cari Baranca și Ursova.

3) Csánki o. c. II. p. 107. Strézfalva și Strizfalva (1421).

4) V parerea imposibilă a lui Melich despre *Ohabá* în *Századok* pe 1907.